

jövőben bízva, jobb a csár mellett maradni, mint elveszni s hírét sem oltani hazánknak, mint Curtius oltá. Pár hét múlva *Rákóczit* ez a hit vitte ki Lengyelországba, hol személyesen is találkozott szövetségesével s Ágost lengyel királylyal; de a szatmári és a hussi béke után többé semmit sem remélt tőlük és az orosz szövetségtől. A czárt minden dolgában habozónak, félenknek találván, vele kezdett munkáját nem segedelmében bízva, hanem azért akarta végigüzeni, hogy semmit se mulasszon el.¹⁾ Ilyen körülmények közt a nagy tervek 1712 június 29-én Bercsényinek azzal a szomorú nyilatkozatával²⁾ végződtek, hogy mivel már a fejedelem is meg akar feledkezni a szövetségről, ő sem juttatja többé eszébe.

Azontúl pedig a külügyek intézése kisiklott a magyarok kezéből s önállóan nem köthettek szövetségeket, szerződéseket sem az oroszokkal, sem másokkal. Azért időztem hosszasan az utolsó szövetségi szerződésnél, melyben Magyarország még mint egyenlőrangú állam egyezkedett egy másik állammal. S úgy hiszem, hogy akkor, a mikor Oroszország a Romanov-ház uralkodásának háromszázadik évfordulóját ünnepli, van valami tanulság annak előadásában, hogy a legdicsebb Romanov volt az első, a ki a szabadságáért küzdő Magyarországot önálló államnak ösmerte el.

¹⁾ Szalay, *Rákóczi bujdosása*, 214—215.

²⁾ Arch. R. VII. 166.

KIK VOLTAK S MIKOR JÖTTEK HAZÁNKBA A BÖSZÖRMÉNYEK VAGY IZMAELITÁK?

ÍRTA

KARÁCSONYI JÁNOS

RENDES TAG

(FELÖLVÁSTATOTT 1913. ÉVI NOVEMBER HÓ 10-ÉN)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1913

KIK VOLTAK S MIKOR JÖTTEK HAZÁNKBA A BÖSZÖRMÉNYEK VAGY IZMAELITÁK?

A magyar történetírás egyik legnagyobb rejtélye volt s részben ma is az, kik voltak, honnan jöttek, mikor jöttek hazánkba a XIII. században annyira emlegetett izmaeliták?

Olvassuk a rettenetes panaszokat, ismerjük az ellenük szerzett kemény, szinte drákói törvényeket és nem tudjuk, miféle származású és nevezetű volt ez a magyar nemzet fejére nőtt, vagyonát, véréét szípolyozó, erőszakos nép? Hogyan emelkedett olyan hatalomra? Miért maradt mindvégig merő idegennek, miért nem közeledett egy szikrát sem a magyar nemzethez? Mind oly kérdések voltak ezek, a melyekre nem volt kielégítő felelet. Réthy László volt az első, a ki komolyan foglalkozott a magyarországi izmaelitákra vonatkozó adatokkal s ő állapította meg, hogy ez izmaeliták mohamedán vallásúak voltak s magukat a muzulmán szóból alkotott büszürman szóval különböztették meg másoktól s ebből lett a magyar böszörmény.¹⁾ A böszörmény szó eredetét még világosabban megmagyarázta azután Melich. (Magyar Nyelv. 1909., 389—90.)

Az, hogy az izmaeliták mohamedán vallásúak voltak, egyszerre megmagyarázza azt, miért volt oly éles ellentét köztük és a keresztény magyarok közt, de nem fejt meg eredetüket, mert hisz tömérdek, különböző nemzetiségű nép vette fel a mohamedán vallást.

Maga Réthy sem tudja elhatározni, vajjon volgai bolgár

¹⁾ Réthy: A magyar pénzverő izmaeliták. Arad, 1880. 12. 20. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest, 1887. 167.

nyelvűek voltak-e a mi izmaelitáink, mert lát olyan jeleket is, hogy a dunamenti Bolgárországból jöttek.¹⁾

Elő kell tehát venni és újra rostálgatni, vizsgálgatni az izmaelitákról szóló adatokat, hogy megfejthessük, miféle nemzetből származtak és mikor jöttek be.

Az országos törvények közül először Szent-László 1092. törvénykönyvének 9. szakasza említi őket. »Ha az izmaeliták-nak hívott kereskedők, *rendeli a király*, megkeresztelkedésük után visszatérnének régi törvényükhöz és körülmetéltetik gyermekeiket, lakóhelyeikről eltávolíttassanak és más falvakba helyeztessenek. A kik a vizsgálatkor ártatlanoknak bizonyulnak, régi lakóhelyeiken maradjanak.«

Mintegy 10 év múlva Kálmán király tanácsa sokkal keményebb törvényt alkot ellenük, mert minden áron arra törekedtek, hogy őket a magyar nemzetbe olvaszszák.

»Ha valaki — rendeli a XLVI. törvénycikkely — észreveszi, hogy valamelyik izmaelita a pogány szokás szerint böjtöl vagy eszik, vagy a disznóhústól tartózkodik, vagy mosakodik, vagy vallásfelekezete valamelyik cselekedetét műveli, jelentse a királynak, s a vádló az izmaelita vagyonából részt kapjon.«

»Mindenik izmaelita falu egyházat építsen s azt kellőképp javadalmazza. Miután az egyház felépítettett, az izmaeliták fele költözzék el azon faluból s úgy lakjanak együtt velünk, mint egy házban egyerkölcsűek és Krisztus ugyanazon egyházában az istentiszteleten egyértelműleg jelenjenek meg.« (XLVII. tcz.)

»Egyik izmaelita se merje leányát az ő nemzetebelihez adni, hanem a mi nemzetbelinkhez adja.« (XLVII. tcz.)

»Ha valamelyik izmaelitához valaki vendégül megy, vagy ő valakit ebédre hív, ő is, vendége is csak disznóhússal táplálkozzanak.« (XLIX. tcz.)²⁾

E szigorú törvényeket azonban nem hajtották végre. — A XIII. század elején, mint azt az aranybulla történetéből minden magyar ember tudja, az izmaeliták nemcsak megvoltak, hanem hatalmasabbak voltak, mint valaha. Ők voltak a királyi

¹⁾ Réthy i. m. 21. l.

²⁾ Závodszy: Szent-István, Szent-László, Kálmán korabeli törvények. 159, 189—190.

vámszedők, a pénzváltók, a sókamara tisztviselői, szóval az ország pénzügye kezükben volt. Hiába ígérte II. András király az aranybullában, hiába ígérte meg 9 évvel utóbb az 1231-iki szabadságlevélben, hogy nem alkalmazza őket semmiféle hivatalra, nem tudott szabadulni tőlük. Rabszolgaságba ejtették a magyar nemzet fiait, úgy hogy másként mint országos egyházi tilalom útján nem lehetett a királyt felvilágosítani, miféle veszelemben forog az egész nemzet. Eljött a pápai követ s annak jelenlétében a királyfi és főurak kezessége mellett esküvel kellett 1233-ban a gyöngye királynak megfogadnia, hogy a királyi kincstár vezetéséből és más hivatalokból egészen eltávolítja az izmaelitákat és évenként megvizsgálattatja lakásaikat, nem tartanak-e keresztény rabszolgákat?¹⁾ De két év múlva már megint közbenjár értük a király, hogy e vizsgálat csak minden harmadik évben tartassék meg.²⁾

Hogy tulajdonkép miért is nem bírtak a magyar nemzet vezető férfiai az izmaelitákkal, azt megmagyarázza két egykorú följegyzés. 1158 nyarán Dániel prágai püspök mint Frigyes német császár követe járt Magyarországon és segítséget kért a hatalmas Milánó ostromához. A király meg is ígérte, hogy legalább 500 szaracént (izmaelitát) küld oda s valóban más történetíró feljegyzi, hogy 600 válogatott nyilas, mint a magyar király segédcsapata, vett részt Milánó ostromában.³⁾ Ezzel teljesen egyezőleg írja Jakut arab író, hogy azon muszalmán magyarok előadása szerint, a kikkel ő Aleppo-ban találkozott, a Magyarország szélén mintegy 30 falut lakó bőszőrmények a magyar király seregében a magyarokkal együtt hadakoznak bármely ellenség ellen s azok, a kik fegyvert viselnek, leborotváltatják szakállukat, de a többiek nem.⁴⁾

Kétségtelen ezekből, hogy legalább is jórészen fegyverviselő nép volt a hazánkban élő bőszőrmény lakosság. Már pedig az ilyen néppel nem olyan könnyű elbánni. Mert vagy elveszik

¹⁾ Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. 235., 292. Fejér: Cod. Dip. 242.

²⁾ Fejér: Cod. Dip. III/2 454.

³⁾ Monumenta Germaniae SS. XVII. 667. Huber Baróthy: Ausztria története. I. 295.

⁴⁾ Hunfalvy: Magyarország ethnographiája. 335—36.

tőle a fegyvert és akkor nem lehet őket külső ellenség ellen használni, vagy meghagyják náluk s akkor nem lehet őket vallásuk elhagyására kényszeríteni.

Nemzetiségük meghatározására kiindulópontunk az, hogy a muszalmán-böszörmény vallású népet kútforrásaink nagyobb-részt izmaelitáknak írják. Nevezik őket ugyan szaraczenoknak is, de sem a szaraczen, sem a muszalmán-böszörmény szó nem megkülönböztető jel. Az a magyar, a ki olasz vagy német iskolába járt s így olasz hatás alatt állott, latinul szaraczennek nevezi az összes mohamedánokat, tekintet nélkül azok nemzetiségeire. A magyar böszörmény szó is szintén megilletett minden muszalmánt, akár török, akár arab, akár perzsa volt nemzetiségére nézve.

Ámde valamint a keresztény vallásban régtől fogva voltak és vannak nagy felekezetek, éppen úgy vannak és voltak Mohamed követői közt is. Nevezetesen 864 körül Abdallah Kaddah nevű vallásalapító azzal az állítással lépett föl, hogy nem a bagdadi kalifa, hanem Ali prófétának az ő korában élő hetedik utóda: Izmail az igaz imám, az igazi főpap és az ennek szájába adott vallási tételeket, törvényeket kell elfogadni, kell megtartani. Számos követője akadt s ezeket Izmail imámról izmaelitáknak nevezték el. Később e nevet a ma is nagyon ismert siita szorította ki. Ez új vallásfelekezet, mint tudjuk, főleg a perzsák közt terjedt el s ezek ma is siiták, de a IX—XIII. századokban nagyon sok követője volt Szíriában is, nevezetesen Aleppo, Tarsus, Melitene (Malátia) környékén, mert az itt lakó és a bagdadi kalifától elszakadni vágyó emireknek az új vallásfelekezet nagyon kapós volt.¹⁾

Az pedig, hogy a magyarországi böszörmények az izmaelita, másként siita felekezet hívei voltak, egyszerre kirekeszti azt az eddig ápoltt vélekedést, hogy ők a régi Bolgárországból, a Volga mentéről költöztek be, mert a régi bolgárok a bokharai theológiai iskola hatása alatt, dühös szunniták, vagyis a bagdadi kalifátus jogosságának és a hagyományoknak erős védői voltak.²⁾

¹⁾ Weiss: Világtörténet, IV. 662—63., 647—48.

²⁾ Vámbéri: Török faj 512—13. V. ö. Magyar honfoglalás kútfői. 202. l.

Másrészt az, hogy a magyarországi böszörmények izmaelita, vagyis siita mohamedánok voltak, még közelebb visz bennünket a nemzetiségük meghatározásához.

Kinnamos görög író az 1165-iki görög-magyar háborút ismertetvén, többek közt ezt is feljegyzi: »Innen (Zimonyból) eltávozván, a császár egy másik kastélyt épített és azt nagyon sok, Szerémségből áttelepített magyarnak adta lakásul. Közönségesen kálizok (καλιζοις)-nak hívják ezeket az átköltözötteket s egészen más vallásúak (εἰσροδοξοι) mint a magyarok, mert a perzsák vallását követik.«¹⁾

Magyarországon a perzsák vallását csakis az izmaeliták követték s így világos, hogy a magyarországi böszörményekről beszél e helyütt Kinnamos s róluk mondja, hogy közönségesen kálizoknak hívták őket.

Nagyszerűen egyezik ezzel a zabori apátság számára készült 1111-iki oklevél, mert ez is nyíltan mondja, hogy a királyi kincstár azon vámszedőit, a kiket a XIII. század elején izmaelitáknak írnak, magyarul kálizok-nak (caliz) hívják.²⁾

Ha tehát meg akarjuk lelni a magyarországi böszörmények eredeti hazáját, keresnünk kell a mohamedán vallású káliz nevű nép hazáját.

Hogy a magyarországi kálizok török fajta népek voltak, azt Jakut arab író egyik érdekes megjegyzéséből tudjuk. Ő annyira török arcúaknak találta az Aleppo-ban tanuló magyarországi böszörményeket, hogy első látásra baskiroknak vélte őket,³⁾ már pedig a baskirok mindig a török népekhez tartoztak.

Török fajta muszalmán vallású nép a X—XI. századokban csak kelet vagy dél felől vándorolhatott be hazánkba.

Kelet felől azonban szinte lehetetlen volt a bevándorlás, mert azon az oldalon a böszörmény-kálizoknak a pogány kúnok és besenyők országain kellett volna keresztültörniök, arra pedig kevesen voltak.

Délről azonban könnyen jöhettek, nem ugyan saját erejük-ből, hanem a görög császárok politikája következtében.

¹⁾ Scriptores historiae Byzantinae. Ed. Veneta. XII. 112. Katona: Historia Critica. IV. 113. Turul. 1910. 59.

²⁾ Fejérváthy: Kálizok királyi oklevelei. 42.

³⁾ Hunfalvy i. m. 336—37.

A görög császárok ugyanis a X. századtól kezdve a IV. századbéli római császárok példáját kezdték követni. Mivel a maguk alattvalóiból nem tudtak seregeket toborozni, más nemzetek fiait fogadták fel zsoldosokul s azok erejével védelmezték trónjukat, birodalmukat. Vagy ki nem tudja, hogy így fogadták fel a tőlük barangoknak nevezett normannokat, majd a frankokat, utóbb a besenyőket? Az is teljesen biztos, hogy Tzimiszkész János görög császár 970 táján egész csapat manichaeus vallású harczost telepített át keletről, az Eufrát mentéről a Balkán-félszigetre Philippopol környékére, hogy ott a birodalom határait a bolgárok ellen védelmezze.¹⁾

Ha már most kutatjuk, hogy vajjon a XI. században voltak-e a görög birodalomban, hazánk szomszédságában török-fajta népek letelepítve, úgy találjuk, hogy igenis voltak.

Rajmund toulousei gróf felvén a keresztet, 1096-ban Konstantinápoly s onnan a Szentföld felé igyekezett. Kísérője írja, hogy Szlavonián (a régi Horvát- és Szerbországon) keresztül megérkeztek Durazzóba. Innen keletre fordultak, hogy Szalonikibe menjenek. »Ez úton — írja a kísérő — elől-hátul, jobbra-balra, *törökök*, kunok (Uzi), tenaszok (Tenaces, *Athenasi*), besenyők és bolgárok leselkedtek reánk.«²⁾

Ugyancsak ez úton vonult Tankréd lovag is Konstantinápoly felé. Ennek kísérője ezt írja: »A törökök és besenyők, komatok (comati) és szlávok, kunok (uzi) és tenaszok leselkedtek a keresztényekre.«³⁾ Miért támadták a törökök a keresztéseket, megmondja ekként: »A keresztések áthajóztak és jöttek Bolgárország szélére. Azután az andronopoliszi völgybe, innen Kasztoriába érkeztek, s karácsonyt itt ünnepelték. Innen benyomultak a Pelagonia tartományba és elértek a Vardar folyóhoz. Itt rájuk törtek a török fiak (Turcopoli) és besenyők (Pincinnati) s midőn kérdőre vonták őket, miért törnek a keresztények ellen, azt felelték, hogy ők a konstantinápolyi császár parancsolatainak engedelmeskednek.«⁴⁾

De nem csupán külföldi írók értesítenek erről, hanem hazáját

¹⁾ Rapaics: Egyetemes Egyháztörténelem. II. 67.

²⁾ Migne: Patrologia Latina. CLV. 593.

³⁾ U. o. 769.

⁴⁾ U. o. 767—8.

jól ismerő görög író is mondja, hogy a XI. században már lakott török fajta nép a Balkán-félszigeten.

Kommen Anna atyjának, Elek császárnak 1081-iki hadjáratáról írván, így ismerteti a durazzói híres csata előtt felállított görög hadsereget:

»A testőrök csapata élén Opus Konstantin állott, a maczedonokén Antiochus, a thessaliaiakén Andornok vagy Kabasilas Sándor. Továbbá az Ochrida környékén lakó (περι των Αχριδων) törököket az akkori nagy primikér Taticius vezette, a ki nem rég emelkedett ily nagyra, mert az ő atyja még szaraczen volt és egyik hadi kalandozás alkalmával elfogatván, nagyatyámnak, Kommen Jánosnak jutott szolgálul. A 2800 emberből álló manicheus sereg élére Xantas és Kuleo vezérek, szintén eretnek emberek állottak.«¹⁾

Világos tehát, hogy a XI. században már élt a Balkán-félszigeten egy a görög császár szolgálatában álló török fajta nép s annak tagjai jó katonák voltak. Egy részük ezeknek természetesen Konstantinápoly körül tartózkodott, mint ezt abból, hogy Bouillon Balduin ellenök Konstantinápoly közelében harczolt, könnyen megállapíthatjuk.

Hogy ezen görög szolgálatban álló törökök (Turcopoli, hogy a szeldszuk-törököktől megkülönböztessenek) nemzeti neve mi volt, azt megint egy szentföldi utazónak elbeszéléséből tudjuk meg. 1101-ben egy csapat bajor-német zarándok érkezett Konstantinápoly elé s innen a görögöktől vetett sok akadály, vesződés után is elértek Nicomediába. »Innen — mondja tovább a német — a görög birodalmat (Romaniam) félre hagyta a sereg és északi irányban a törökök hazája, a Choriz-föld felé (terram Chorizanam, quae Turcorum est patria) fordult.«²⁾ Ha tudjuk, hogy a bajor-német az idegen *á* hangot hosszú *ó*-ra változtatja, mint pl. Danubius-ból is Donau-t csinált, könnyű felismerni, hogy a »choriz föld« tulajdonkép cháriz-földet jelent s ez a görögöktől használt chaliz szó csak abban különbözik, hogy a két magánhangzó közt a *r* *l*-re változott.

A cháriz, káriz név pedig éppen nem ismeretlen a világ-

¹⁾ Migne: Patrologia Latina CLV. 766.

²⁾ Migne: Patrologia Lat. CLIV. 981.

történetben, mert hiszen éppen a törökök őshazájában, Turkesztánban az Araltótól délre eső országot, a mai khivai kánságot századokon át Kárizem-nek, (perzsául Quarizem, arabul Chwarizm, Charizm) hívták, úgy hogy az Araltó neve is a görög forrásokból merítő orosz krónikás szerint Kálizi tenger vala.¹⁾

Nagyon érthető tehát, hogy az egykor itt lakó és innen kiköltözött török népet, a nagytörökségnek egyik ágát, kárizi vagy kálizi törököknek hívták.

Nyomról-nyomra haladva, megtaláltuk végre a magyarországi izmaeliták, másként böszozmények nemzetiségét és eredeti hazáját, csak azt kell még megfejtenuünk, hogy kerültek ők oly messze földről először a görög császárság keleti határszélére, majd e császárság nyugati részeire és végül hazánkba.

Ismeretes, hogy az arab kalifák 833 óta török testőrökkel vették magukat körül és csakhamar az egész arab birodalom katonasága törökökből állott. Ezeket alkalmazták birodalmuk nyugati oldalán is a görög zsoldosok ellen határőrökül. Így telepítettek egy csomó törököt a birodalmuk északi részéről, Kárizem tartományból 880 táján Edessa (Urfa) és Háleb környékére s azokat káriz vagy káliz törököknek nevezték. Ezek itt az aleppoi vagy más emirek biztatására 910 táján az izmaelita (siíta) mohamedán vallást fogadták el annál is inkább, mert annak minden ravaszságot, tettetést megengedő vagy legalább is tűrő természete az ő erőszakos, rabló hajlamaikhoz nagyon hozzáillett.²⁾

Az 1032-ik évben az Edessát (Urfát) őrző török sereg feje Salames nevű török volt. A görögök vitéz, nagyratörő vezére Maniakes György, hogy Edessát elfoglalhassa, e Salamest megvesztegette, és rábírtá, hogy 3 erős tornyot éjnek idején a görög seregnek adjon át. Így az éjjeli meglepetés sikerült és Edessa a görögök kezére került.³⁾

Természetes, hogy ez árulás után Salames-nek és társainak nem volt maradásuk az arab birodalomban, sőt annak közelében

¹⁾ V. ö. Kún G.: *Relationum Hungarorum cum Oriente historia*, I. 32., II. 138. Magyar honfoglalás kútfői 184—50., 164., 197—98., 204—5., 230., 242., 262., 266. Turul 1910., 59.

²⁾ Weiss: *Világtörténet*. IV. 648.

³⁾ Skylitzes, illetőleg Kedrenos elbeszélése. *Scriptores hist. Byzantinae* Ed. Veneta. IX. 572. *Migne: Patrologia Graeca* CXXII. 234.

sem. A görög császár tehát áttelepítette őket a Nicomediától északkeletre eső vidékre, a hol egyrészüket 1101-ben találjuk.

1040-ben egy Delján Péter nevű bolgár főúr Nándorfejérvár (Belgrád) környékén fellázadt a görög császár ellen s innen Nis-Scopia (Üszküb) felé vonult. Azután néhány győzelmet is aratott, de végül a görögök részint csellel, részint fegyverrel legyőzték.¹⁾

Ekkor, tehát 1042-ben a görögök a lázadásra hajlandó bolgárok fékentartására egy csomó káriz-káliz törököt áthoztak Európába és részint Ochrida, részint Nándorfejérvár környékén telepítették meg őket.

Azt már láttuk, hogy az Ochrida vidékén lakó káriz-törökök az 1081—96. években ugyancsak résztvettek a görög birodalom védelmében.

De, ha jól megfigyeljük a magyar történeti kútfőket, rábukkanunk a Nándorfejérvár (Belgrád) környékére telepített és görög zsoldban álló káriz-törökökre is. 1071-ben a magyarok ostrom alá vették Nándorfejérvárt. A vár védelmében a vízen a görögök és bolgárok, a szárazföldön pedig az egykorú magyar feljegyzés szerint, a szaracénok (Saraceni) serénykedtek, úgy hogy a nyilazásban, a számszerígy-kezelésben éppen ők voltak a legügyesebbek, legvitézebbek.²⁾

Azonban hazánkban, kivált annak délvidékén a szaracén és izmaelita ugyanegyvet jelentett, úgy hogy pl. Apos-Aranyán falut 1190-ben villa Hyzmaelitarum-nak, 1207-ben pedig villa Saracenorum írják; ³⁾ a bécsi képes krónika is világosan mondja, hogy az izmaelitákat másként szaracénoknak hívták.⁴⁾

A Nándorfejérvárnál görög szolgálatban harcoló szaracénok tehát ugyanazok, a kiket a magyar törvényszerzők és írók izmaelitáknak neveznek s a kik, mint kimutattam, nemzetiségre nézve káliz-törökök valának.

A görög császárok telepítették tehát az izmaelita-böszozmény vallású káliz-törököket Nándorfejérvár környékére a bolgárok fékentartása végett. Mivel pedig akkor a Szerémség is a görög

¹⁾ Migne: *Patrologia Graeca*. CXXII. 253.

²⁾ *Historiae Hung. Fontes Dom.* II. 175., III. 180.

³⁾ V. ö. Wenzel: *Árpádkori okmánytár*. XI. 61., 222. *Hazai Okm.* VII. 3.

⁴⁾ *Hist. Hung. Fontes Dom.* II. 133.

császársághoz tartozott, s innen a nándorfejérvári várat közelérték, telepítettek belőlük egy csomót a mai Szerém megye keleti felébe is.

1083—91 közt Szent László elfoglalta a Szerémséget és a Száván túleső, később mácsvai (mácsai, macsovi) bánságnak hívott területet, úgy, hogy felvette »Moesia királya« nevéét is.¹⁾

Ez új hódítással természetesen a magyar király alattvalói lettek a Száva két partján lakó böszörmény-kálizok is.

Ha Szent László tudta volna, micsoda veszedelem származik hazánkra e nyelvileg és főleg vallásilag annyira eltérő népnek befogadásából, természetesen kiűzte volna őket. Csakhogy éppen Szent-László volt az, a ki azt hitte, hogy a meghódított pogányokat könnyű lesz keresztényekké tenni s így vallásilag a magyarral egyesíteni. Hiszen 1091-ben is a Temes mentén a kunok ellen vívott öldöklő ütközetben ő volt az, a ki visszatartotta a bosszúálló magyarokat a kunok kiűtésétől és felkiáltott: »Atyámfiak, ne öljük meg ez embereket, hanem, ha megtérnek, hadd éljenek.«²⁾ Ily kegyes szívű királytól nem is várhatunk mást, mint azt, hogy ő a böszörmény-kálizokat rábírta a megkeresztelkedésre és azután életükben, vagyonukban megtartotta őket, sőt a királyi udvar katonáivá s pénzügyi szolgálóivá tette őket.

Azonban az izmaelita-böszörmény-kálizok már arab és még inkább a görög birodalomban megtanulták a képmutatást. Mind a szunnita arabok, mind a keresztény görögök előtt titkolniok kellett, hogy ők izmaelita-böszörmények. Maga az egész vallásfelekezet részben titkos társaság volt, mert annak végső célját, a vagyon- és nő-közösséget csak a felekezet főbb emberei tudták.

A magyarok uralma alá került izmaelita-böszörmények tehát csak folytatták a képmutatást. A győző szavára meghajoltak, megkeresztelkedtek ugyan, de otthon, titokban folytatták pogány szokásaikat.

Ezért állott elő már 1092-ben a keresztény papság azzal a váddal, hogy az izmaelita kereskedők körülmetéltetik gyermekeiket. Ezért alkotta Szent László azt a törvényt, hogy az ilyen izmaelita-böszörményt el kell távolítani régi falujából, és

¹⁾ Fraknói: Szent László levele a montecassinói apáthoz. 3—12.

²⁾ Hist. Hung. Fontes Dóm. II. 197.

csupa keresztények közé kell helyezni, hogy ne tudja szokásait megtartani.

De ki nem tudja már csak a vándorzigányok történetéből is, hogy mily nehéz egy népet a maga meggyökeredzett szokásairól leszoktatni? Tíz év múlva még erősebben megújultak a panaszok az izmaelita-böszörmények titkolódzása, az eledelek válogatásához, a mosakodásokhoz való ragaszkodása miatt. Azért alkotta Kálmán király azt a kemény törvényt, hogy ketté kell osztani minden böszörmény falut és úgy kényszeríteni őket a keresztény törvények megtartására.

Ez az intézkedés volt aztán oka annak, hogy az izmaelita-böszörmény kálizok az egész országban elterjedtek s a helyi csapásból országos csapás lett.

Elterjedésüket mutatják elsősorban a helynevek, mert a falvak azon részét, a hol ők laktak, Böszörményteleknek vagy Böszörményfalunak nevezték el.

Nevezetesen ilyen böszörmény lakosságú falu volt hajdan Keve, most Torontál megye területén a mai Párdány és Torák közt: Böszörménytelek.¹⁾ Hajdan Temes, most szintén Torontál megye területén az egykori Horogszeg (most Seultour) közelében két, Nagy- és Kis-Böszörmény nevű falu állott.²⁾

Biharmegyében ma is megvan Böszörmény falu s ezt a később beleolvadt Bereg faluról Beregböszörménynek nevezték el. Eredeti lakosai 1241-ben kipusztultak, mert lakosai 1290-ben már keresztények.

A nyiri böszörmények közül egy-kettőt névszerint ismerünk, mert a váradi tüzesvaspróba-lajstromban az 1215—22-ik években emlegetik őket. E nevek közül kettő, Teksa és Péntek, bolgár hatásra vall s ez nem is csoda náluk, mert hisz sokáig a bolgárok közt éltek. Az Illés névnek Eliah alakja azonban mutatja,³⁾ hogy papjaik arab műveltségűek voltak. Lakásuk 1300-ban Böszörménytelek,⁴⁾ most Hajdú-Böszörmény nevet visel s lakosai 1332-ben már keresztények.

¹⁾ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. II. 118.

²⁾ U. o. 27.

³⁾ Karácsonyi-Borovszky: Az időrendbe szedett tüzesvaspróba-lajstrom 203., 229., 276.

⁴⁾ Wenzel: Árpádkori Okm. X. 378.

A régi Közép-Szolnok megyében a Szalacstól, Tasnádból a meszesi kapu felé vezető úton szintén lakott egy csapat izmaelita, mert Erked mellett egy erdőt a lakosok ma is Böszörménynek hívnak.¹⁾

Oklevelekből szintén megismerünk egy pár izmaelita-böszörmény községet. A régi Bodrog megye déli részén a mai Apatin környékén Apos, később Apos-Aranyán nevű, eredetileg böszörményektől lakott falu állott. Említik már 1190 körül, s másodszer 1207-ben.²⁾

Másik oklevélileg nevezetes hely, a hol legalább részben böszörmények laktak, a régi Pest. Itt legalább is egy utcában, ha nem többen ők telepedtek le és külön, jelentékeny adót fizettek, úgy hogy 1218-ban az ő adajukat II. András második neje, Jolánta királyné hozományának biztosítására kötötte le.³⁾ Így aztán e királyné szolgálói lettek s azért kéri III. Honorius pápa 1221-ben e királynét, legyen rajta, hogy a keresztényeket az ő szaracénjai rabszolgaságából kiválthassák.⁴⁾

Anonymus azon meséjéből, hogy Taksony fejedelem: «a Bularföldről sok izmaelitával bevándorló Bilye (Billa) és Bakes nevű híres-nemes uraknak adta Pest várát s ezek a magukkal hozott nép kétharmadát a vár szolgálatára rendelték»⁵⁾ csak annyi való, hogy az izmaelita-böszörmények hazánkba közvetlenül csakugyan Bulgár-földről érkeztek, mert Nándorfejérvár környéke 1090-ig a görög császárság bolgár tartományához tartozott. Tehát az Anonymus mostani kéziratában olvasható terra Bular épp úgy tollhiba, mint sok egyéb. — Az is való lehet, hogy az izmaelita-böszörmények egy része, lévén ők jó nyílások, a pesti várhoz volt csatolva, de az, hogy az izmaelita-böszörmények már Taksony idejében itt lettek volna, vagy hogy Pest várát királyaink valamelyike böszörmény-káliz eredetű uraknak örökre átengedte volna, koholmány.

A Tisza mentén Szolnok körül volt a böszörmény-kálizoknak

¹⁾ Petri: Szilágy vármegye monographiája. III. 353.

²⁾ V. ö. fentebb 11. 1.

³⁾ Fejér: Cod. Dip. III. 1. 264.

⁴⁾ Fejér: Cod. Dip. III. 1. 212—13.

⁵⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 51.

egy Surlach-nak írt falujok, de ez 1241 után nyomtalanul eltűnt.¹⁾ Ettől nem messze a mai Tiszabó falu 1241 előtt böszörmény-káliz birtokosok kezén volt,²⁾ de ebből nem következik, hogy az egész falu lakosai mind böszörmények voltak. Arad mellett a Maros mentén, már 1223-ban laknak izmaelita-böszörmények s ezek ellen az aradi prépost pert folytatott.³⁾ Későbbi, 1266-iki oklevélből kitűnik, hogy a böszörmények faluját Tömörkénynek hívták és birtokosait pedig Muk, Greczi és Mika-nak.⁴⁾ Éppen Arad és a Maros mellett ma is ott van Mikalaka falu, nem lehet tehát kétség benne, hogy ez volt egykor a böszörmény-kálizok birtoka s Mikáról nevezték azt utóbb Mikalakának.

De, ha megvizsgáljuk, hogy az izmaelita-böszörmények nemzeti nevének, a XII. században káliz-nak írt névnek a magyar nyelv hangtörvényei szerint mivé kellett fejlődnie? akkor még egy pár helységet fedezhetünk fel, a melyet vagy egészen ők alapítottak vagy utólag róluk neveztek el.

Láttuk, hogy a hazánkba került izmaelita-böszörmények nemzeti neve eredetileg kváriz volt s ebből lett könnyebb kiejtés kedvéért káriz, utóbb a görögök ajkán káliz. A magyarok természetesen ez utóbbi alakban vették át, a mint ezt a zobori apátság oklevele is mutatja.

Már most általános törvény, hogy a mélyhangú szótagok után következő *i* hang az illeszkedés következtében már a XIII. században *o*-ra változott, mint pl. Martis-ból lett Martos, Marisból Maros, Bálvánisból Bálványos.

Ha e törvényt a káliz szóra alkalmazzuk, kitűnik, hogy a XIII-ik században ennek is káloz-ra kellett változnia.

Káloz alakban pedig könnyen rátalálunk a böszörmények olyan falvaira, a melyet nem vallásuk, hanem nemzetiségük után neveztek el. Így Székesfehérvártól délre találjuk Káloz várost, régen Veszprémtől keletre, Peremarton mellett is volt egy Káloztelek nevű falu.⁵⁾ Vál mellett Fejér megyében Kálozd

¹⁾ Fejér: Cod. Dip. IV. 1. 109.

²⁾ U. o. IV. 2. 425.

³⁾ U. o. III. 2. 242.

⁴⁾ Fejér: Cod. Dip. IV. 3. 343.

⁵⁾ Csánki: Magyarország tört. földrajza. III. 236.

nevű pusztát találunk, s ennek neve hajdan szintén csak Káloz volt.¹⁾ Legelőször említik e Vál mellett fekvő Káloz helységet 1212-ben, a baracscai monostor alapító-levelében e szavakkal: a *kvaluzi* völgyben adok négy szőlőt.²⁾ Mikor tehát ez oklevelet írták, még nem homályosodott el annak tudata, hogy a káliz szó eredetileg kváliz volt. A Balkánfélszigeten pedig a szerbek ajkán a név eredeti alakja még tovább fenntartotta magát, mert pl. 1289-ben egyik szerb főurat *Chevalisvity* Budiszlavnak írják.³⁾

A magyar nemzet őstörténetének egyik buzgó kutatója a baracscai monostoralapító család tagjait is kálizoknak tartja,⁴⁾ s ez lehet is, de már a Kalász helyneveket és a szláv eredetű Kálócz személyneveket nem szabad a káloz-ok történetébe belekeverni, mert azokkal a történeti valót elhomályosítjuk.

Mivel a régi Szabolcs megyében laktak böszörmények s ezek természetesen arab neveket is viseltek, valamelyik ilyen böszörmény-káliztól kapta nevét a szabolcsmegyei Ibrány. Tudvalevőleg ugyanis az Ábrahám névből az arabok csináltak Ibráim-ot, a böszörmény-kálizok papjai pedig, mint Jakut elbeszéléséből kitűnik, még a XIII-ik század elején is fenntartották összeköttetésüket az arabok aleppói főiskolájával, sőt egy másik 1217-iki tudósítás szerint a jeruzsálemi mohamedán iskolákat is látogatták.⁵⁾ A böszörmény-kálozok állottak tehát annyira az arab műveltség hatása alatt, hogy a személyneveket arab alakban használták s így egyeseket közülök Ibráim-nak neveztek s egy ilyen Ibráim-tól alapított vagy nagyobbított falut hívtak Ibráim-nak, utóbb Ibráynak.

Arab hatás látszik, mint már többen észrevették, királyaink XII—XIII-ik századbeli pénzein is.⁶⁾ Hogyan kerültek arab betűk a mi pénzeinkre, annak megfejtése végett nem kell immár a tőlünk távollakó, két országgal elválasztott volgai bolgárokrá gondolnunk. Az, hogy a magyar királyi kincstár szolgálatában

¹⁾ Csánki i. m. III. 334.

²⁾ Hazai Okm. VI. 9.

³⁾ Wenzel: Árpádkori Okm. IV. 413.

⁴⁾ Turul, 1910. 59.

⁵⁾ Röhricht: Beiträge zur Geschichte der Kreuzzüge. II. 260. és 363. ll.

⁶⁾ Réthy L. A magyar pénzverő izmaeliták. 13. l.

álló böszörmény-kálozok 1032 előtt legalább egy századig Aleppo környékén laktak s összeköttetéseiket Aleppóval továbbra is fentartották, mindent és sokkal érthetőbben megmagyaráz.

Az összes történeti, helyrajzi és okleveles adatokat egybevetve az tűnik ki, hogy a böszörmény-kálozok legtöbben a Szerémségben, Keve, Temes és Bodrog megyékben, egyszóval hazánk déli részén laktak. Egyezik ezzel a Jakut arab íróval Aleppóban beszélgető magyarországi böszörmények előadása is. E szerint hazánk szélén mintegy 30 faluban laktak. E számban talán benne vannak azon böszörmények falvai, a kiket 1165-ben Mánuel görög császár a Száva jobb partjára költöztetett által, mert 1202 óta 1241-ig e vidék Magyarországhoz tartozott.

Mind a kereskedés, mind a hadakozás e böszörmény-kálozokat szorosabb összeköttetésbe, mindennapi érintkezésbe hozta a magyarokkal. Ennélfogva legalább is a férfiak, sőt keresztény cselédek tartása által a nők is egészen megtanultak magyarul, úgy hogy Jakut író előtt már nem is törököknek, hanem magyaroknak vallották magukat.

Mily különös ennélfogva, hogy e harcziás, számító nép mégsem olvadt bele a magyar nemzetbe, hanem 1241-ben úgyszólván nyomtalanul eltűnt. Jött egy másik, még erőszakosabb törökfajta nép: a tatár és kicsavarta a böszörmény-kálozok kezéből azt a kettőt, a melylyel minden sürgetésnek, minden rábeszélésnek, minden beolvasztásra célzó törvénynek ellentálltak: a fegyvert és a pénzt. — A pénzt elrabolták, a férfiakat mészárszékre küldték. Rogerius siralmas énekében olvassuk, hogy a csanádmegyei Pereg ostrománál azok közt, a kiket a tatárok maguk előtt hajtottak a várakok betöltésére, ott voltak az izmaeliták is.¹⁾ Szávamenti falvaikat pedig a Bolgárországba menekülő kunok pusztították el.²⁾ Ezentúl tehát csak mint apró töredéket említik őket 1260-ban IV. Béla seregében³⁾ és 1289-ben Kún IV. László pártolói közt.⁴⁾ Utolsó volt IV. László nádora, a

¹⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. IV. 80.

²⁾ U. o. IV. 63.

³⁾ Fejér: Cod. Dip. IV. 3. 15.

⁴⁾ Theiner: Mon. Hung. G. ill. I. 363.

bodrogmegyei lakos Misza, de IV. László pártolásával ez is csak ártott a magyarnak.¹⁾ Ha e Misza személynév az arab Músza változata, az arab hatás még itt is mutatkozik s testvére és fia valami elferdített arab Heyzech, Eyzech nevet visel.

Ebből is megtanulhatjuk, hogy nem elég az egybeolvadásra a nyelvbeli megegyezés, ha hiányzik a szívbeli együttérzés. Ez pedig még rokonnépek közt sem lehet meg, ha éket ver közójük a legerősebb mozgató: a különböző vallás.

¹⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. III. 108. V. ö. Századok. 1884. 522.